

*Institut Archeologii
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu*

Stanisław Kukawka

CERAMIKA NACZYNIOWA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
ZE STANOWISKA 4 W STARYCH MARZACH, GM. DRAGACZ,
WOJ. KUJAWSKO-POMORSKIE

Zarys treści. Artykuł prezentuje możliwie wszechstronną analizę zabytków ceramicznych kultury pucharów lejkowatych, pozyskanych w trakcie ratowniczych prac wykopaliskowych na tzw. bydgoskim odcinku autostrady A-1. W efekcie określono charakter zasiedlenia (wielofazowość) i jego chronologię relatywną (kujawskie fazy IIB i IIIA). Ustalono też związki genetyczne z kulturą pucharów lejkowatych na Kujawach oraz z subneolitem północno-wschodnioeuropejskim – zapewne za pośrednictwem grup tej kultury z ziemi chełmińskiej. Wskazano również na znaczenie prezentowanych materiałów dla rozumienia początków kultury pucharów lejkowatych na terenie Borów Tucholskich i szerzej, w strefie Niżu Środkowo-europejskiego.

Stan badań nad kulturą pucharów lejkowatych (dalej KPL) na Niżu Polskim nie jest równomierny. Relatywnie dobrze zjawisko to rozpoznano w dwóch zaledwie regionach – na Kujawach i na ziemi chełmińskiej. Zakrojone na szeroką skalę badania związane z planowaną budową autostrad dają niepowtarzalną szansę na uzupełnienie wielu luk źródłowych oraz na weryfikację poglądów dotyczących regionalnego rozwoju, osadnictwa, eksploatacji terenu itp.

Stanowisko 4 w Starych Marzach badane było w trakcie akcji archeologicznej na tzw. „bydgoskim odcinku” planowanej autostrady A1. Znajduje się ono zatem w regionie, gdzie KPL jest wyjątkowo słabo rozpoznana. Zasadniczo w pobliżu – poza innymi stanowiskami na autostradzie – nie prowadzono innych prac wykopaliskowych. Najbliższe lepiej rozpoznane stanowiska pochodzą z terenów położonych 40–50 km na północ, z międzyrzeczca Wisły i Wierzycy (Felczak 1984). Już te fakty świadczą o znaczeniu źródeł ze Starych Marzów i wszechstronnej ich analizy dla poznania KPL w regionie i szerzej na Niżu. Tytuł opracowania sugeruje jednak, że bazą dla podej-

mowanych w nim rozważań jest analiza ceramiki naczyniowej, pominięto natomiast niemal całkowicie inne kategorie źródeł. Motywy takiego postępowania wyjaśnia pierwsza część artykułu („Charakterystyka stanowiska i badań z perspektywy możliwości analitycznych ceramiki KPL”), druga („Charakterystyka ceramiki”) poświęcona jest prezentacji ceramiki naczyniowej. Przedstawiono tu w pierwszej kolejności możliwie szeroko frekwencje cech technologicznych, dalej – ze względu na niewielkie walory poznawcze – bardzo ogólnie omówiono morfologię. Charakterystykę zdobnictwa zaprezentowano także tylko w oparciu o główne wskaźniki, w tym przypadku jednak szersze uzupełnienie stanowi załączony materiał ilustracyjny oraz rozważania zawarte w czwartej części („Analiza stylistyczna i chronologiczna”). W trzeciej części (*Problematyka homogeniczności*) przedstawiono dyskusję nad uzyskanymi wynikami pod kątem wskazania odpowiedzi na pytanie o homogeniczność całego zbioru ceramiki KPL i wydzielonych w jego obrębie podzbiorów. Dalsze części opracowania („Analiza stylistyczna i chronologiczna” oraz „Uwagi genetyczne”) poświęcono interpretacjom natury kulturowej, chronologicznej i genetycznej ceramiki i ogólniej osadnictwa na terenie stanowiska. Przedstawiono w nich szerokie tło porównawcze, zarysowano też problematykę interpretacji regionalnej i ponadregionalnej.

Charakterystyka stanowiska i badań z perspektywy możliwości analitycznych ceramiki KPL

W trakcie realizacji badań na stanowisku 4 w Starych Marzach pozyskano zbiór ceramiki KPL liczący 1258 fragmentów. Ich rozkład ilościowy, uwzględniający wydzielone w trakcie badań jednostki stratygraficzne (warstwy i obiekty) prezentują tabele 1 i 2.

Tabela 1. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Występowanie ceramiki KPL w obrębie warstw

Warstwa	Liczba fragmentów	Uwagi
spąg humusu	3	
podczyszczanie po zdjęciu warstwy ornej	340	najczęściej był to spąg humusu i strop warstwy I
I	427	w warstwie wystąpiła także inna ceramika neolityczna i późniejsza pradziejowa (po około 50 fragmentów) oraz około 30 fragmentów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych

Warstwa	Liczba fragmentów	Uwagi
V	4	w warstwie wystąpiły także pojedyncze fragmenty innej ceramiki pradziejowej i około 40 fragmentów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych
VII	5	w warstwie wystąpiła pojedynczo inna ceramika neolityczna i późniejsza pradziejowa oraz kilkaset fragmentów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych
VIII–IX	14	w warstwie wystąpiła nielicznie inna ceramika neolityczna i późniejsza pradziejowa oraz kilkaset fragmentów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych
X	15	w warstwie wystąpiła także inna ceramika neolityczna (około 150 fragmentów) i późniejsza pradziejowa (kilkaset fragmentów) oraz pojedyncze fragmenty naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych

Tabela 2. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Występowanie ceramiki KPL w obrębie obiektów kulturowych

Obiekty	Liczba fragmentów ceramiki			
	KPL	innej neolitycznej	nieneolitycznej pradziejowej	późnośredniowiecznej i nowożytnej
1	11	–	–	–
8	2	–	–	8
11	10	–	–	–
27	2	–	1	1
30	286	61	2	2
31	1	–	2	–
34	3	2	–	1
35	3	1	–	–
48	2	–	–	–
49	3	–	–	–
54	14	–	3	–
77	6	–	1	–
79	1	–	–	–
81	27	12	–	–
82	10	–	3	–
83	2	–	–	–
90	1	–	–	–
92	6	–	1	7
99	1	–	2	6
101	4	–	–	5
141	11	–	2	9
178	25	3	4	–
182	4	–	–	3
187	2	1	–	–
189	2	–	1	–
202	2	1	1	1
206	1	1	–	2
253	5	1	–	6
268	1	–	–	–

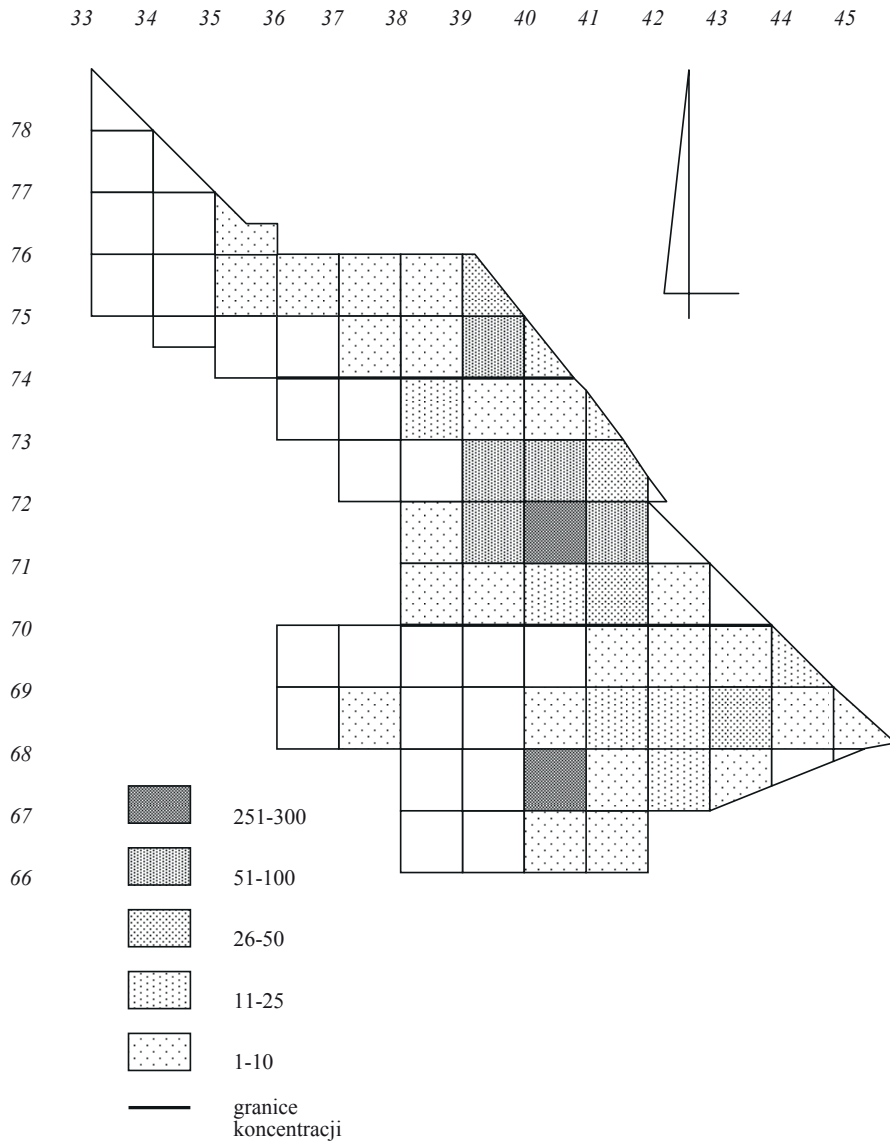
W warstwach V, VII, VIII, IX i X ceramika KPL wystąpiła sporadycznie (łącznie 38 fragmentów). Ponieważ z warstw tych pochodzą także liczne materiały ceramiczne o innej chronologii, należy uznać, że ukształtowały się one w okresach późniejszych niż czas trwania osadnictwa KPL. Fragmenty naczyń tej kultury należy tu potraktować jako występujące na wtórnym złożu. Bardziej kontrowersyjna jest chronologia I warstwy, w której liczba fragmentów naczyń KPL jest kilkakrotnie wyższa od późniejszych chronologicznie. Jednocześnie z warstwą tą związana jest większość pozyskanych ze stanowiska materiałów KPL (także część ceramiki z tzw. podczyszczania). Nie należy jednak zbagatelizować występowania tu ceramiki późniejszej, zwłaszcza późnośredniowiecznej i nowożytnej. Zatem można zaprezentować dwa warianty interpretacji genetycznej warstwy I.

1. Warstwa jest związana z KPL lub szerzej – z neolitem, lecz wskutek błędów eksploracyjnych lub obiektywnych trudności obserwacyjnych nie uchwycono późniejszych zakłóceń.

2. Warstwa jest późniejsza, najpewniej nowożytna, a ceramika neolityczna występuje w niej na wtórnym złożu. Obserwując rozkład wszystkich materiałów źródłowych w obrębie zbadanej części stanowiska jest to wariant mniej prawdopodobny.

Poza wymienionymi warstwami ceramika KPL wystąpiła w 29 obiektach, niestety, w zaledwie ośmiu z nich znaleziono czyste materiały tej kultury. Każdorazowo są to pojedyncze fragmenty naczyń, co przy wielokulturowości stanowiska nie pozwala tych obiektów jednoznacznie łączyć z KPL. Najciekawszym, z perspektywy tego opracowania, jest obiekt 30, niestety brak szczegółowych informacji, na przykład o stratygraficznym rozwarstwieniu materiałów źródłowych nie pozwala wytłumaczyć występowania wśród nich ceramiki późniejszej niż KPL, w tym także nowożytnej. Pojawia się także wątpliwość czy jest to rzeczywisty obiekt, czy może raczej odmiana warstwy I. Ponadto na stanowisku zidentyfikowano sporo obiektów pozbawionych materiałów pozwalających na przyporządkowanie kulturowe. Nie ma możliwości aby którykolwiek z nich jednoznacznie powiązać z KPL.

Na podstawie rozkładu przestrzennego fragmentów naczyń ceramicznych KPL w obrębie badanego stanowiska wyodrębniono jej skupiska (ryc. 1); jest to zjawisko typowe dla tej kultury na Niżu Polskim, zwłaszcza dla wczesnych faz rozwoju (Kukawka 1999). Z tej perspektywy można by uznać stanowisko za szczególnie wartościowe przy rozpoznawaniu elementów struktury osadniczej KPL na Niżu, niestety, dla tego rodzaju zabiegów jest ono niepełnowartościowe. Przyczyną takiej sytuacji jest przyjęta metoda

Ryc. 1. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Rozrzut materiałów ceramicznych KPL w obrębie arów (linią pogrubioną zaznaczono arbitralnie – dla celów analitycznych – wydzielone granice skupisk) (rys. S. Kukawka)

Ryc. 1. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Ceramic material KPL dispersion within the range of particular ares (shade line marks arbitrarily – for analytical purposes – separated borders of ceramics concentrations) (drawn by S. Kukawka)

eksploracji i inwentaryzacji – materiał z warstw zbierano i inwentaryzowano najczęściej w obrębie całego ara, niekiedy nawet kilku arów łącznie. Stan taki uniemożliwia obecnie określenie rzeczywistej liczby skupisk i ich zasięgów. W związku z tym nierealny staje się właściwy proces analityczny czy analiza porównawcza poszczególnych skupisk (np. pozwalająca wysuwać sugestie odnośnie ich synchronii czy diachronii lub innych wniosków wynikających ze zróżnicowania skupisk). Trudności w określeniu liczby i zasięgów skupisk wynikają także i z tego, że całą warstwę orną zdjęto mechanicznie, za pomocą ciężkiego sprzętu. Trudno zatem oszacować jaka część materiałów źródłowych z nich pochodząca znajdowała się w tej warstwie. Sądząc z częstotliwości występowania ceramiki KPL podczas tzw. podczyszczania można przypuszczać, że była ona znaczna.

Biorąc pod uwagę trudności wynikające z charakteru stanowiska (piaskowe podłoże, wielokulturowość), ale także niedoskonałości zastosowanych w trakcie badań metod eksploracji i dokumentacji, niemożliwe staje się pełne opracowanie osady (osad) KPL odsłoniętej na stanowisku 4 w Starych Marzach. W takiej sytuacji jedyne walory poznawcze ma analiza ceramiki, pomijająca konteksty jej występowania (warstwy, obiekty, inne materiały źródłowe).

Częstotliwość występowania ceramiki w obrębie poszczególnych arów przedstawiono szacunkowo (ryc. 1), po pierwsze dlatego, że liczbę fragmentów zinwentaryzowanych łącznie, a pochodzących z kilku arów, rozdzielono równomiernie na poszczególne ary, po wtóre ceramikę z arów zbadanych tylko częściowo pomnożono tak, aby uzyskać hipotetyczną jej liczbę na całym arze. Efektem takich zabiegów jest możliwość zaobserwowania stref zagęszczeń i rozrzedzeń materiałów ceramicznych KPL. Szkoda, że nie można było uzyskać takiego obrazu dla jednostek mniejszych, choćby tylko w ramach ćwiartek arowych. Ogólnie wyróżnić można trzy strefy zagęszczeń fragmentów naczyń, które potraktowane będą jako odrębne jednostki analityczne – skupiska: południowe (S), centralne (C) i północne (N). Granice między nimi wyznaczono arbitralnie (ryc. 1). Ogólną charakterystykę ceramiki KPL ze stanowiska, z uwzględnieniem poszczególnych skupisk, przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Ogólna charakterystyka ilościowa ceramiki KPL

Skupisko	Brzegi niezdobione	Brzegi zdobione	Brzuśce niezdobione	Brzuśce zdobione	Dna	Ucha	Razem
S	16	25	385	15	11	8	460
C	15	26	606	7	12	8	674
N	4	6	107	–	6	1	124
Razem	35	57	1098	22	29	17	1258

Charakterystyka ceramiki

T e c h n o l o g i a

Do opisu cech technologicznych wybrano metodę zastosowaną przy analizie ceramiki KPL na ziemi chełmińskiej (Kukawka 1991). Uwzględniono dwie kategorie cech:

1. Cechy pierwszej rangi, czyli takie, które przetrwały do naszych czasów w stanie niezakłóconym bądź zakłóconym lecz możliwym do rekonstrukcji. Należą do nich rodzaje i granulometria komponentów nieplastycznych masy ceramicznej (domieszek schudzających), charakter wypału egzemplifikujący się zabarwieniem przełamu ścianki naczynia oraz grubość ścianki.

2. Cechy drugiej rangi, czyli takie, które spełniają warunek względnej obiektywności poznawczej, niemniej ich stan może być w znacznej mierze efektem zniszczenia wytworu przez procesy podepozycyjne. W opracowaniu uwzględniono opis wykończenia powierzchni ścianek naczyń.

Cechy drugiej rangi są mało przydatne dla porównań dokonywanych między stanowiskami, co wynika z różnic w procesach niszczących (podepozycyjnych). Bywają one wartościowe na przykład przy testowaniu homogeniczności materiałów. Warunkuje to założenie o względnym podobieństwie procesów podepozycyjnych dla ceramiki z jednego stanowiska, zwłaszcza gdy analizujemy materiały z jednorodnych jednostek stratygraficznych (szczególnie z warstw). Zatem w analizie technologicznej ceramiki ze Starzych Marzów wydzielono:

a) Cechy pierwszej rangi charakteryzujące wypał naczyń:

przełam jednobarwny

A – wypał w atmosferze redukującej (barwa przełamu zbliżona do czarnej lub popielatej),

B – wypał w atmosferze redukującej z cienką do 1 mm grubości warstwą utlenioną,

C – wypał w atmosferze neutralnej (barwa przełamu zbliżona do naturalnego koloru gliny – brunatna, szarobrunatna),

D – wypał w atmosferze neutralnej z cienką do 1 mm grubości warstwą utlenioną,

E – wypał w atmosferze utleniającej (barwa przełamu zbliżona do czerwonej, ceglastej, żółtej itp., niekiedy z udziałem barwy szarej);

przełam dwubarwny

F – jeżeli warstwa zewnętrzna A albo B to warstwa wewnętrzna C albo D albo E, jeżeli warstwa zewnętrzna C albo D to warstwa wewnętrzna E,

G – jeżeli warstwa zewnętrzna C albo D to warstwa wewnętrzna A albo B, jeżeli warstwa zewnętrzna E to warstwa wewnętrzna A albo B albo C albo D;

przełam trójbarwny

H – dowolny układ trójbarwny.

b) Cechy pierwszej rangi uwzględniające rodzaje i granulometrię domieszek schudzających:

a – domieszka niedostrzegalna,

b₁ – domieszka drobnoziarnistego tłucznia (piasku) mineralnego o średnicy lub największej przekątnej do 0,5 mm,

b₂ – domieszka średnioziarnistego tłucznia (żwiru) mineralnego o średnicy lub największej przekątnej 0,5–1 mm,

b₃ – domieszka gruboziarnistego tłucznia (żwiru) mineralnego o średnicy lub najdłuższej przekątnej ponad 1 mm,

c₁ – domieszka drobnoziarnistego tłucznia ceramicznego (granulometria jak b₁),

c₂ – domieszka średnioziarnistego tłucznia ceramicznego (granulometria jak b₂),

c₃ – domieszka gruboziarnistego tłucznia ceramicznego (granulometria jak b₃),

d – domieszka roślinna (negatywy trawy, słomy itp.),

e – domieszka tłuczonych muszli (zachowana lub niezachowana w postaci charakterystycznych negatywów),

f – domieszka miki,

g – domieszka tłuczonych kości (widoczna masa gąbczasta).

c) Grubości ścianek naczyń (cechy pierwszej rangi) mierzone z zaokrągleniem do pełnych milimetrów.

d) Cechy drugiej rangi związane z wykończeniem powierzchni ścianek naczyń:

1 – powierzchnia gładka, bez połysku – matowa,

2 – powierzchnia gładka z połyskiem,

3 – powierzchnia szorstka – matowa,

4 – powierzchnia chropowata (z wyraźnie „wystającą” domieszką),

5 – powierzchnia mączysta,

6 – powierzchnia chropowata.

Dla celów analizy porównawczej stany cech pierwszej rangi pogrupowano. Wydzielono sześć grup współwystępowania domieszek schudzających:

- I – c_1 i ewentualnie też mało b_1 , sporadycznie b_2 ,
- II – c_2 i ewentualnie też c_1 , mało b_1 , sporadycznie b_2 ,
- III – c_3 i ewentualnie też c_2 i c_1 , mało b_1 lub b_2 , sporadycznie b_3 ,
- IV – e ewentualnie sporadycznie d lub g i często c_1 lub c_2 , ewentualnie c_3 , niekiedy też mało b_1 lub b_2 ,
- V – dużo b_1 lub b_2 , ewentualnie b_3 oraz e ewentualnie d i niekiedy też c_1 lub c_2 , ewentualnie c_3 ,
- VI – dużo b_2 lub b_3 ewentualnie b_1 i niekiedy też c_2 lub c_3 (mało), sporadycznie też f.

Wydzielono trzy rodzaje wypału:

- AB – wypał w atmosferze redukcyjnej,
- CDE – wypał w atmosferze neutralnej lub utleniającej,
- FGH – wypał w atmosferze zmiennej (przełamy dwu- i trójbarwne).

Wydzielono trzy klasy grubości ścianek naczyń:

- do 6 mm grubości – ceramika cienkościenna,
- 7–9 mm grubości – ceramika średniogruba,
- 10 i więcej mm grubości – ceramika grubościenna.

Analizę technologiczną ceramiki przeprowadzono odrębnie dla poszczególnych skupisk. Chcąc zminimalizować błędy wynikające z możliwości mieszania różnych realnych skupisk, przeanalizowano wyłącznie próby pochodzące z arów, w których materiał ceramiczny występował najliczniej. Ponadto, chcąc sprawdzić hipotetyczną niehomogeniczność skupiska C, poddano analizie dodatkową próbę ceramiki pochodzącej z arów usytuowanych przy arze najbogatszym (próba C'). Wybór i liczebność prób poddanych zabiegom analitycznym przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Lokalizacja i liczebność analizowanych technologicznie prób ceramiki

Skupisko	Lokalizacja próby	Liczebność
S	ar 40/67 – tzw. obiekt 30	255
C	ar 40/71	217
C'	ary 41/71, 39/72, 40/72, 41/72	146
N	ary 39/74, 39/75	76

Wyniki analizy technologicznej przedstawiono tabelarycznie (tab. 5–9), każdorazowo podając wartości procentowe.

[210]

Tabela 5. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Procentowy udział poszczególnych rodzajów domieszek schudzających (100% – liczebność analizowanej próby)

Skupisko	Domieszki schudzające						
	b ₁	b ₂	c ₁	c ₂	c ₃	e	g
S	14,1	0,4	61,2	38,0	0,8	–	0,4
C	26,3	1,8	59,4	40,1	0,5	–	–
C'	31,5	–	58,2	41,1	0,7	0,7	0,7
N	38,2	1,3	48,7	51,3	–	1,3	1,3

Tabela 6. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Procentowy udział poszczególnych grup technologicznych (grup domieszek schudzających)

Skupisko	Grupy technologiczne				Grupy technologiczne I–III – 100%		
	I	II	III	IV	I	II	III
S	60,8	38,0	0,8	0,4	61,8	38,6	0,8
C	59,4	40,1	0,5	–	59,4	40,1	0,5
C'	56,8	41,1	0,7	1,4	57,6	41,7	0,7
N	46,1	51,3	–	2,6	47,3	52,7	–

Tabela 7. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Procentowy udział poszczególnych rodzajów wypału

Skupisko	Wypał naczyń										
	A	B	C	D	E	F	G	H	AB	CDE	FGH
S	3,5	31,0	0,4	7,5	12,5	2,0	39,6	3,5	34,5	20,4	45,0
C	1,8	47,5	0,9	6,9	10,6	0,5	29,5	2,3	49,3	18,4	32,3
C'	2,1	44,5	0,7	4,8	,6	0,7	30,1	7,5	46,6	15,1	38,4
N	2,6	14,5	2,6	11,8	6,6	1,3	56,6	3,9	17,1	21,1	61,8

Tabela 8. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Procentowy udział klas grubości ścianek naczyń

Skupisko	Grubości ścianek (w mm)													
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	>6	7–9	10<	
S	2,4	13,3	23,5	31,8	18,4	8,2	2,4	–	–	–	71,0	29,0	–	
C	–	3,7	18,9	42,9	28,6	4,1	0,9	0,9	–	–	65,4	33,6	0,9	
C'	–	4,1	28,1	43,2	18,5	5,5	–	0,7	–	–	75,3	24,0	0,7	
N	1,3	5,3	15,8	40,8	21,1	9,2	3,9	1,3	–	–	1,3	63,2	34,2	2,6

Tabela 9. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Procentowy udział rodzajów powierzchni ścianek naczyń (pierwsza cyfra oznacza powierzchnię zewnętrzną, druga wewnętrzną)

Skupisko	Powierzchnie ścianek naczyń															
	11	12	13	21	22	23	31	32	33	35	44	51	53	55	61	63
S	32,0	0,4	11,5	1,2	-	2,0	11,9	0,4	37,5	0,4	-	0,8	-	0,4	1,2	0,4
C	24,0	-	18,9	0,5	0,5	-	18,0	0,5	35,5	-	0,5	-	0,5	-	0,5	0,9
C'	21,4	-	15,7	-	0,7	-	18,6	0,7	41,4	-	-	-	-	-	1,4	-
N	28,9	1,3	9,2	-	-	-	7,9	-	48,7	-	-	-	1,3	-	-	2,6

Morfologia

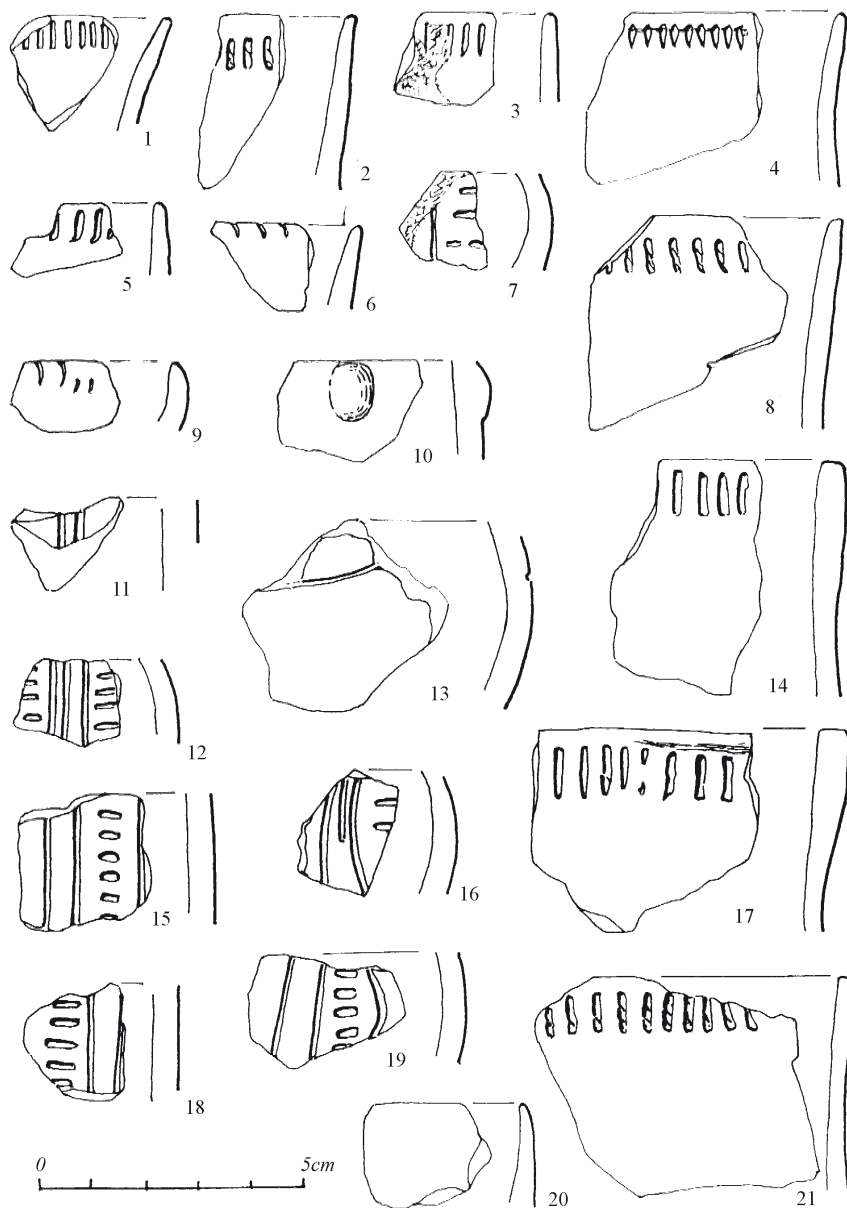
Szczegółowa analiza morfologiczna nie została przeprowadzona po pierwsze ze względu na znaczne rozdrobnienie materiału, co uniemożliwiało – poza kilkoma prostymi formami (ryc. 2: 4, 8, 9) – rekonstrukcję całych naczyń. Stopień zachowania pozwolił jedynie na pewne, bardzo ogólne sugestie w tym zakresie. W analizowanym zbiorze przeważają puchary lejkowate, występują też niemal wszystkie pozostałe formy naczyń rejestrowanych w niżowych ugrupowaniach KPL (misy, naczynia wazowate, amfory i flaszki z kryzą); nie stwierdzono talerzy. Drugą przyczyną tak uogólnionego opisu makromorfologii i całkowitego zaniechania opisów mikromorfologicznych (np. kształtów brzegów) jest niehomogeniczność zbioru (por. dalsza część opracowania) i niemożność jego rozdzielenia na rzeczywiste skupiska. W takiej sytuacji proces analizy morfologicznej byłby jałowy poznawczo. Wybór charakterystycznych (morfologicznie) fragmentów naczyń, zwłaszcza brzegów, zaprezentowano na rycinach 2–7.

Zdobnictwo

Charakteryzując zdobnictwo zaprezentowano tylko pewne ogólne wartości bezwzględne oraz wskaźniki struktury całego zbioru lub podzbioru ceramiki zdobionej (tab. 10, 11). Uzupełnieniem jest bogaty materiał ilustracyjny (ryc. 2–7) oraz komentarze zawarte w dalszych częściach opracowania. W prezentacji wyników zachowano podział na trzy roboczo wydzielone skupiska, podając zarazem informacje o całym zbiorze.

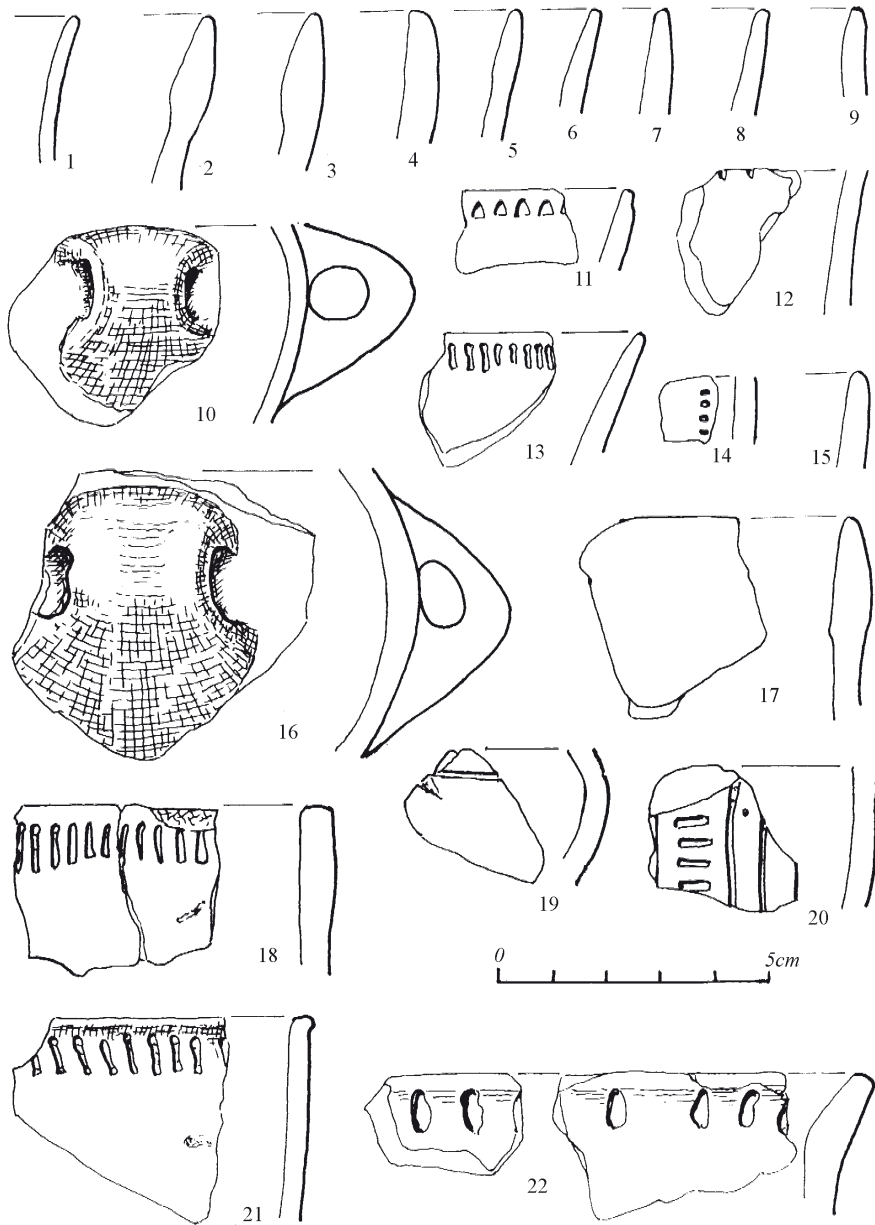
W tabeli 10 uwzględniono:

1. liczbę brzegów (różnych) wskazującą na najmniejszą liczbę naczyń, od których pochodzą;
2. wskaźnik brzegów zdobionych (procentowy udział brzegów zdobionych w ogólnej liczbie brzegów), sugerujący (przynajmniej dla ceramiki KPL) jaka część naczyń była zdobiona;

Ryc. 2. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska C (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 2. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly C (drawing by B. Wawrzykowska)

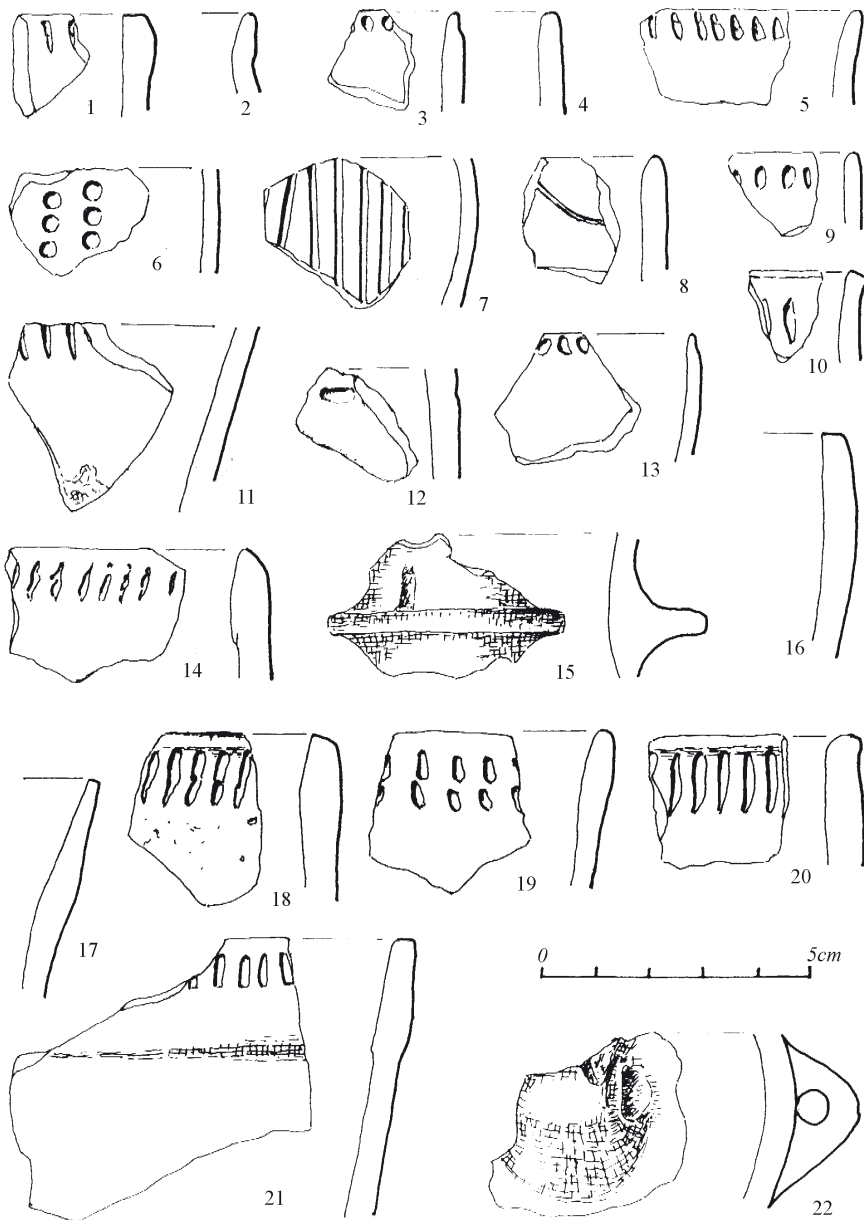
Ryc. 3. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska S (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 3. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly S (drawing by B. Wawrzykowska)

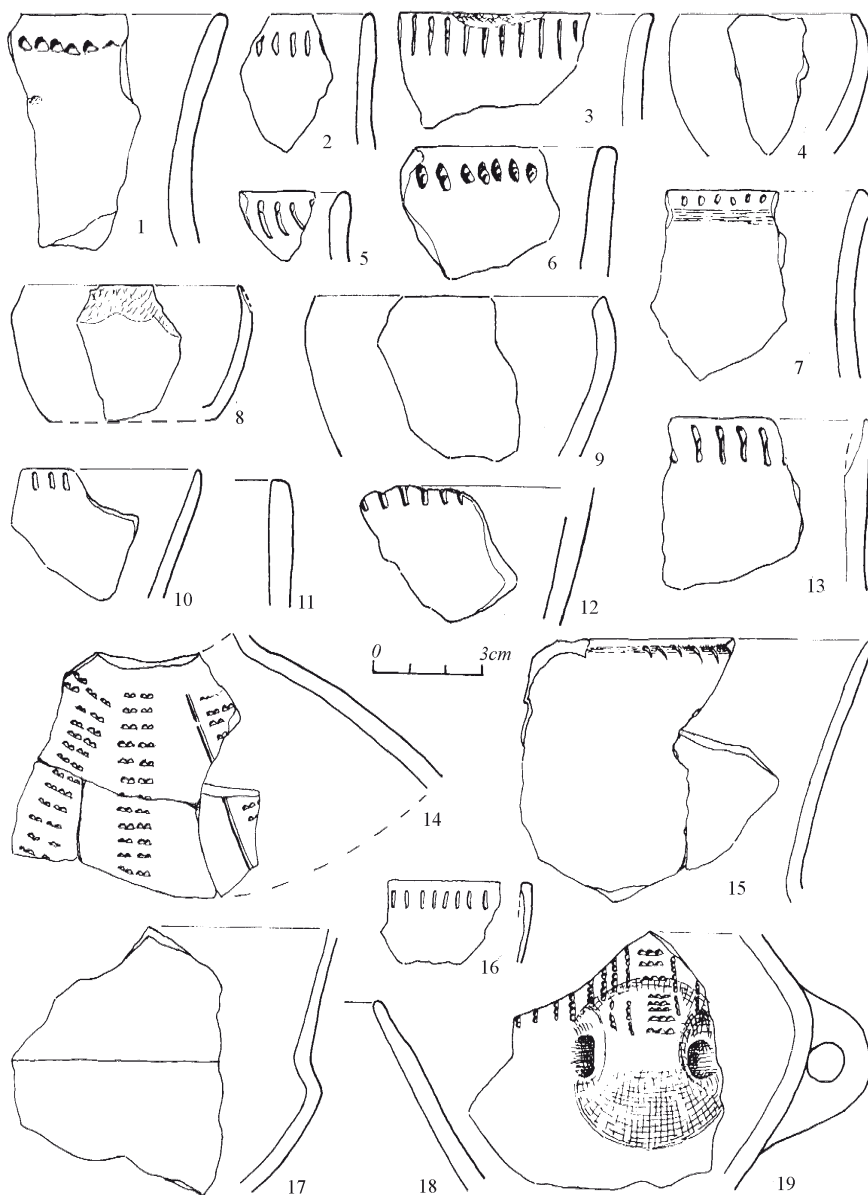
Ryc. 4. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska S (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 4. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly S (drawing by B. Wawrzykowska)

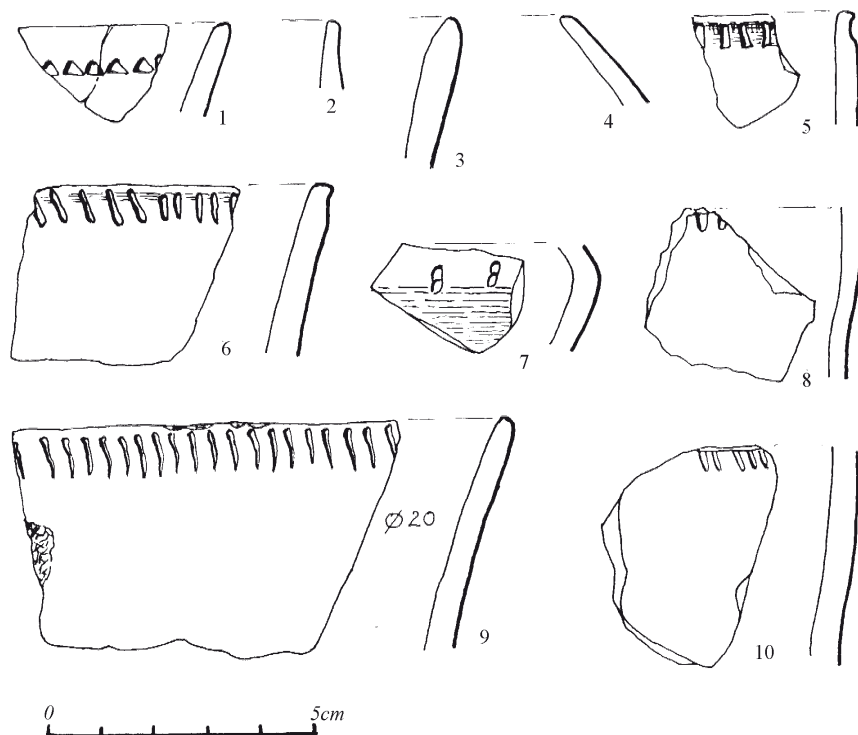
Ryc. 5. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska S (1–10) i C (11–16) (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 5. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly S (1–10) and C (11–16) (drawing by B. Wawrzykowska)

Ryc. 6. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska C (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 6. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly C (drawing by B. Wawrzykowska)

Ryc. 7. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Kultura pucharów lejkowatych – wybór ceramiki ze skupiska N (1–6, 8–10) i S (7) (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 7. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Funnel beaker culture – ceramics selection from assembly N (1–6, 8–10) and S (7) (drawing by B. Wawrzykowska)

3. liczbę fragmentów zdobionych;

4. wskaźnik intensywności zdobienia (procentowy udział fragmentów zdobionych w całym zbiorze), sugerujący (przy uwzględnieniu wskaźnika podanego w punkcie 2) skalę obejmowania zdobieniem powierzchni naczynia (wpływ na wartość tego wskaźnika ma też stopień rozdrobnienia materiału, dla całych naczyń jest on podobny jak wskaźnik podany w punkcie 2),

5. wskaźniki lokalizacji zdobienia (w analizowanym materiale wystąpiły jedynie zdobienia podkrawędne zewnętrzne i brzuścowe; jedyny fragment zdobionego ucha włączono do zdobień brzuścowych).

W tabeli 11 uwzględniono:

1. udział zidentyfikowanych technik zdobniczych (suma wartości procentowych poszczególnych technik zdobniczych może być wyższa niż 100%

z uwagi na występowanie ceramiki o zdobieniu dwuelementowym, gdzie elementy wykonane są w różnych technikach; 100% – liczba fragmentów zdobionych);

2. udział zdobień wieloelementowych (fragmentów ceramiki zdobionej więcej niż jednym elementem zdobniczym; w analizowanym zbiorze zidentyfikowano wyłącznie zdobienia jedno- i dwuelementowe; 100% – liczba fragmentów zdobionych).

W tabelach 10 i 11 zamieszczono zarówno wartości liczbowe, jak i procentowe. Podanie wartości bezwzględnych uzasadnione jest niewielką ilością fragmentów zdobionych, co ma istotny wpływ na ocenę wiarygodności wskaźników przy np. analizach porównawczych.

Tabela 10. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Ogólne wskaźniki intensywności i lokalizacji zdobień

Skupisko	Liczba brzegów	Wskaźnik brzegów zdobionych	Liczba fragmentów zdobionych	Wskaźnik intensywności zdobienia	Zdobienia podkrawędne zewnętrzne	Zdobienia brzuścowe
S	41	60,9	40	8,7	62,5	37,5
C	41	63,4	33	4,9	78,8	21,2
N	10	60,0	6	4,8	100	-
Razem	92	61,9	79	6,3	72,2	27,8

Tabela 11. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Udział technik zdobniczych oraz zdobień dwuelementowych

Skupisko	Techniki zdobnicze			
	odciskane	ryte	plastyczna	dwuelementowe
S	36; 90,0%	11; 27,5%	1; 2,5%	8; 20,0%
C	31; 93,9%	3; 9,1%	–	1; 3,0%
N	6; 100%	–	–	–
Razem	73; 92,4%	14; 17,7	1; 1,3%	9; 11,4%

Problematyka homogeniczności

Przystępując do interpretacji uzyskanych wyników w pierwszej kolejności należy się zastanowić nad podstawowym pytaniem o homogeniczność całego zbioru ceramiki i szczegółowej, podzbiorów pochodzących z poszczególnych skupisk.

W przypadku omawianego zbioru należy wskazać na znaczne i dość równomierne rozdrobnienie ceramiki. Przyjmując założenie, że mamy do czynienia ze śmietniskowymi strukturami podomowymi, jest to istotna informacja, można bowiem przypuszczać, że nie powinny występować zakłócenia efektów przeprowadzonych analiz, wynikające z różnic rozdrobnienia materiału czy z faktu analizowania w poszczególnych próbach większej liczby fragmentów pochodzących od tych samych naczyń. Jednocześnie liczebność prób (może poza skupiskiem N) jest dostateczna statystycznie, tzn. pozwala na pełną identyfikację cech i właściwy rozkład ich frekwencji. Wnosić z tego można, że zaobserwowane podobieństwa/różnice nie są przypadkowe. Inaczej mówiąc zaprezentowane wyniki potraktować można za reprezentatywne dla poszczególnych skupisk.

Choć analizowane materiały zdają się pochodzić z jednego, niezbyt długiego okresu rozwoju KPL (por. dalsza część opracowania), to jednak wykazują pewne zróżnicowanie. Jeśli przyjmiemy, że nie jest ona efektem odmienności funkcjonalnych poszczególnych części stanowiska, to powinniśmy ten fakt zinterpretować chronologicznie. W takim ujęciu zbiór ceramiki KPL należy uznać za niehomogeniczny, taki charakter ma również najbogatszy podzbiór ze skupiska C. Można zatem stwierdzić, że analizowane materiały pochodzą z wielu (przynajmniej czterech) faktów osadniczych. Ich dokładna liczba, ze względu na kwestie przywołane w pierwszej części opracowania, nie jest możliwa do określenia. Taki charakter osadnictwa potwierdzony jest na sąsiedniej ziemi chełmińskiej (Kukawka 1999), występujące tam pozostałości podomowe czytelne są w postaci niewielkich (na ogół nie większych niż 1 ar) skupisk materiałów źródłowych oraz pojedynczych ziemnych obiektów kulturowych. Jednocześnie często znaczna ilość źródeł występuje tam we współczesnej warstwie ornej. Jeśli zatem w Starych Marzach mamy do czynienia z sytuacją analogiczną jak na ziemi chełmińskiej, to liczba faktów kulturowych winna tu znacznie przekraczać cztery.

Powyższe wnioski porównano z wynikami analizy zdobnictwa. Liczba fragmentów zdobionych z poszczególnych skupisk (zwłaszcza ze skupiska N) nie jest zbyt duża (tab. 10), co uniemożliwiło – porównywalnie z analizą technologiczną – opracowanie prób pochodzących z najbogatszych arów. Przeanalizowano więc trzy podzbiory uwzględniające wszystkie fragmenty zdobione z całych, arbitralnie wyróżnionych skupisk. Ponadto mała liczba fragmentów zdobionych powoduje pewne powątpiewanie w wiarygodność analizy porównawczej. Mimo to cechy ogólne, jak i charakter poszczególnych zdobień zdają się potwierdzać wnioski uzyskane w drodze analizy

technologicznej. Wśród cech różnicujących poszczególne skupiska, wskazujących na niehomogeniczność analizowanego zbioru ceramiki jako całości, wskazać należy najpierw liczbę i charakter wątków brzuścowych (tab. 10; por. też zdobienia brzuścowe ze skupiska S – ryc. 3: 7, 12, 15, 16, 18, 19 oraz ze skupiska C – ryc. 2: 14, 19). Cechami różnicującymi poszczególne skupiska jest też występowanie i liczba elementów zdobionych rytymi oraz wątków dwuelementowych (tab. 11). Warto tu także wymienić wskaźnik intensywności zdobnictwa, wyraźnie odróżniający skupisko S (tab. 10). Jednocześnie porównując zdobnictwo z poszczególnych skupisk wskazać można na istotne podobieństwa sugerujące, że występujące na stanowisku fakty osadnicze zaistniały w relatywnie niezbyt długim przedziale czasu.

Analiza stylistyczna i chronologiczna

Przechodząc do analizy stylistycznej i chronologicznej ceramiki KPL należy uwzględnić dwa sformułowane już wcześniej wnioski:

1. Materiały KPL ze stanowiska nie są homogeniczne. Taki sam charakter może mieć ceramika z poszczególnych skupisk.

2. Zaistniałe fakty osadnicze mieszczą się w relatywnie niezbyt długim przedziale czasowym.

Uwzględnienie pierwszego wniosku, zwłaszcza drugiej jego części, stawia pod znakiem zapytania sensowność przeprowadzania dalszych analiz w rozbiciu na wydzielone skupiska. Mimo to podział taki utrzymano, przyjęto bowiem, że może on przybliżyć uszczegółowienie chronologii osad KPL. Brak homogeniczności każe też zastanowić się nad celowością analityki całego zbioru (łącznie). Wykonano taki zabieg w zakresie zdobnictwa (tab. 10 i 11), rozumiejąc jednak, że uzyskane wyniki są jakimś uśrednieniem charakterystyki z wielu etapów zasiedlenia. Uśrednienie owo może być wartościowe poznawczo, gdyż dotyczy niezbyt długiego przedziału czasowego (por. przytoczony wyżej wniosek 2).

Udziały poszczególnych klas grubości ścianek naczyń (tab. 8), grup domieszek schudzających I–III (tab. 6), a zwłaszcza zgeneralizowanych rodzajów atmosfery wypalania (tab. 7) sugerują, że wszystkie skupiska można łączyć z wczesnymi fazami rozwoju KPL (Kukawka 1997, ryc. 12–14). Śladowy udział domieszki muszli (e) w próbie C` i N (tab. 5), być może świadczy o tym, że w przypadku skupisk C i N mamy do czynienia z faktami osadniczymi odpowiadającymi chronologicznie fazie II na ziemi chełmińskiej.

Jeśli tak, to można by je synchronizować z kujawską fazą III A (Kośko 1981; Czerniak 1994; Kukawka 1997).

Wcześniej wskazano na istotne podobieństwa poszczególnych skupisk w zakresie zdobnictwa. Wymienić tu można zawarte w tabeli 10 wskaźniki brzegów zdobionych odpowiadające rzeczywistej liczbie naczyń zdobionych (Kukawka 1991) i dominację wątków podkrawędnych zewnętrznych. Należy też wskazać na bardzo częste stosowanie techniki odciskania (tab. 11) i charakter zdobień wykonanych w takiej technice. Wszystkie wątki podkrawędne zewnętrzne składają się z elementów odciskanych, każdorazowo są to pojedyncze poziome pasma zbudowane z jednorodnych elementów. Jedyne wątki gdzie widoczne są dwa takie pasma (ryc. 6: 19) najprawdopodobniej wykonano narzędziem „dwużądłym”. Pomijając ten fragment naczynia, pozostałe omawiane tu wątki zbudowano z różnego rodzaju pionowych słupków prostokątnych, podprostokątnych lub amorficznych, z odcisków o kształtach podtrójkątnych, owalnych lub amorficznych. Niekiedy występują też odciski narzędzia dwuzębego. Na niektórych słupkach widoczne są delikatne karbowania upodabniające je nieco do odcisków grzebykowych.

Całokształt zdobnictwa ceramiki może sugerować – podobnie jak w przypadku analizy technologii – wczesną chronologię osadnictwa KPL, która odpowiadałaby fazom I–II na ziemi chełmińskiej oraz IIB–IIIA na Kujawach (Czerniak 1994). Potwierdzają to także inne cechy – brak wątków podkrawędnych wewnętrznych, wątków zygzaka, odcisków sznura czy stosowania techniki ryto-odciskanej (ściegu bruzdowego).

W związku ze stwierdzoną w trakcie analizy technologicznej niehomogenicznością skupiska C oraz wobec technicznej niemożności przyporządkowania materiałów do rzeczywistych faz zasiedlenia, bliższe określenie chronologii poszczególnych faktów osadniczych jest bardzo trudne, mimo to podjęto próbę rozróżnienia w tym zakresie. Wykorzystano tu przede wszystkim jakościową charakterystykę występujących w poszczególnych skupiskach zdobień, uwzględniono także cechy technologii, a mianowicie występowanie domieszek schudzających w postaci rozdrobnionych muszli i kości (tab. 5: domieszki „e” i „g”).

Ceramika ze skupiska S jest najbliższa w swej charakterystyce do materiałów typu Boguszewo 43b z ziemi chełmińskiej (Kukawka 1991; 1997) oraz Podgaj 7A i Przybranówek 43 z terenu Kujaw (Czerniak, Kośko 1993). Szczególnie charakterystyczne dla tych materiałów są wątki brzuścowe zbudowane z pionowych linii rytych w połączeniu z pionowymi pasmami po-

ziomo odciskanych elementów stempelkowych (ryc. 2: 7, 12, 15, 16, 18, 19; ryc. 4: 20; ryc. 5: 9). Warto tu wskazać też na inne wątki brzuścowe – ryte (ryc. 3: 11), odciskane (ryc. 4: 14) oraz plastyczne (guzek; ryc. 3: 10). Materiały ze skupiska S pod względem zdobnictwa całkowicie odpowiadają fazie I w periodyzacji KPL na ziemi chełmińskiej i IIB na Kujawach. Zasadniczo nie przeczy temu analiza technologii, choć niepokojące nieco może tu być śladowe występowanie domieszki tłuczonych kości, którą do tej pory identyfikowano w kontekście materiałów łączonych z późniejszymi fazami KPL (Wojciechowski 1973; Rączkowski, Weber 1985; Kukawka 1991) i genetycznie łączono z oddziaływaniami kultur subneolitycznych (Kukawka 1991). Wobec braku w omawianych materiałach KPL jakichkolwiek cech późnopucharowych, należy podważyć wniosek o późnej chronologii stosowania domieszki kości. Sugestię tę potwierdzają także nowsze odkrycia z ziemi chełmińskiej. W ich świetle należy się zastanowić również nad sugestiami genetycznymi, bowiem można sformułować odmienną od przedstawionej i równie wiarygodną hipotezę, że domieszka tłuczonych kości w materiałach subneolitycznych (Kukawka 1991) jest związana z oddziaływaniami KPL. W takiej sytuacji należałoby sugerować, że wspomniana domieszka pojawiła się w KPL bardzo wcześnie (być może od samego początku tego zjawiska kulturowego) w sposób samoistny bądź pod wpływem oddziaływań kultur innych niż subneolityczne. Uwzględniając powyższe uwagi można także przedstawić przybliżone ramy chronologiczne ceramiki ze skupiska S na okres 3300–3000/2900 lat conv. bc (Czerniak, Koško 1993; Kukawka 1997).

Bardziej złożoną sytuację zaobserwowano w skupisku C. Obok cech zdobniczych pozwalających łączyć podzbiór ceramiki z tego skupiska z chełmińską fazą I i kujawską fazą IIB pojawiają się też odmienne elementy – wątki brzuścowe z użyciem odcisków grzebykowych (ryc. 2: 14, 19), w jednym przypadku obejmujących także ucho naczynia (ryc. 2: 14, 19). Cechy te są charakterystyczne dla materiałów typu Jemicka Struga 17 (Prinke 1988) oraz Toruń-Mokre (Wawrzykowska 1994; Kukawka 1997; Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1999). W periodyzacji rozwoju KPL materiały te można przyporządkować do fazy IIIA na Kujawach (Prinke 1988; Czerniak 1994) i fazy II na ziemi chełmińskiej (Kukawka 1997). Chronologię materiałów typu Toruń-Mokre określono na okres 3200/3100–2900/2800 lat conv. bc (Kukawka 1997). Genezę przywołanych wcześniej zdobień grzebykowych wiąże się z modyfikacjami wcześniejszego stylu – reprezentowanego przez wspomniane wyżej materiały typu Boguszewo, Podgaj

i Przybranówek – pod wpływem oddziaływań ludów północno-wschodnich kultur z kręgu grzebykowego (Kukawka 1997). Genezę subneolityczną, tym razem jednak wiążącą się z kręgiem kultury Narva, ma również śladowe występowanie w ceramice ze skupiska C domieszki tłuczonych muszli (Kukawka 1991). Początki jej stosowania przez niżowe ugrupowania KPL wiążą się z materiałami typu Toruń-Mokre z ziemi chełmińskiej (Kukawka 1997). Pojawia się ona niekiedy również w zespołach typu Boguszewo, Podgaj i Przybranówek (Stempin 1995). Podsumowując powyższe uwagi należy przypomnieć, że pochodzący ze skupiska C zbiór ceramiki reprezentuje kilka faktów osadniczych. Zapewne jeden z nich wiązać można z materiałami typu Toruń-Mokre, pozostałe natomiast reprezentują raczej stylistyki genetycznie wcześniejsze (najprawdopodobniej typu Boguszewo, Podgaj i Przybranówek).

Z uwagi na wyjątkowo ubogi zbiór ceramiki zdobionej najtrudniejsze do interpretacji chronologicznej jest skupisko N. Pochodzących z niego materiałów nie można poddać analizie stylistycznej, podobnej jak w przypadku skupisk S i C. Występujące tu zdobienia mieszczą się w szerokich ramach faz IIB–IIIA na Kujawach i I–II na ziemi chełmińskiej. Śladowe występowanie domieszki muszli może sugerować synchroniczność z chełmińską fazą II.

Podsumowując rozważania chronologiczne należy stwierdzić, że pewne fakty osadnicze związane są z fazami IIB na Kujawach i I na ziemi chełmińskiej, inne zaś z fazami IIIA na Kujawach i II na ziemi chełmińskiej. W chronologii bezwzględnej etapy zasiedlenia badanej części stanowiska można umieścić w szerokim przedziale 3300–3000 lat conv. bc oraz 3200/3100–2900/2800 lat conv. bc. Być może należałoby tu przyjąć węższe ramy chronologiczne obejmujące lata 3200/3100–3000 conv. bc (wspólny okres funkcjonowania omawianych stylistyk). Z podanych wcześniej przyczyn takie uściślenie nie jest możliwe.

Uwagi genetyczne

W związku z przedstawionymi wyżej wynikami zabiegów analitycznych pojawiają się pytania ogólniejszej natury, dotyczące genezy osadnictwa KPL na terenie stanowiska 4 w Starych Marzach. Postawić tu można dwa zasadnicze problemy:

1. Analizowane materiały KPL są najstarszymi odkrytymi do tej pory w lewobrzeżnej strefie przywiślanej na północ od Kujaw. Znane z tego terenu

stanowiska wiązano dopiero z kujawską fazą IIIB (Felczak 1984). Interesujące jest zatem pytanie o genezę zjawiska w tej części Polski.

Pojawiają się tu dwie możliwości kierunku migracji grup KPL – z Kujaw bądź z ziemi chełmińskiej. Przy obecnym, ciągle jeszcze niedostatecznym rozpoznaniu najstarszych etapów rozwoju tej kultury w poszczególnych regionach Niżu Polskiego, bardziej prawdopodobnym rejonem wyjściowym są Kujawy. Wskazują na to ogólne poglądy dotyczące kujawskiej pragenezy KPL (Czerniak 1994) i ukształtowania się tam stylistyki reprezentowanej przez materiały z Podgaju i Przybranówka (Czerniak, Koško 1993) oraz chronologii i procesów genezy KPL na innych terenach (np. ziemi chełmińskiej; Kukawka 1997). Źródłowym potwierdzeniem takiego domniemania może być analiza wskaźników brzegów zdobionych i intensywności zdobienia w ceramice ze Starych Marzów w odniesieniu do Kujaw i ziemi chełmińskiej. Na ziemi chełmińskiej wskaźniki te dla zespołów z faz I i II są bardzo niskie, reprezentując niejako tendencje czytelne na stanowisku 43 w Przybranówku (Kukawka 1991; Czerniak, Koško 1993). Tymczasem stanowisko w Starych Marzach można wiązać z nurtem reprezentowanym przez materiały ze stanowiska 7A w Podgaju (Czerniak, Koško 1993). Być może zatem geneza KPL na terenach usytuowanych po obu stronach dolnej Wisły była identyczna w swym charakterze i chronologii oraz wiązała się z migracjami z Kujaw, mającymi miejsce w okresie trwania wydzielanej tam fazy IIB. Jednocześnie należy zauważyć, że relatywnie szybko doszło do powiązań grup z obu stron Wisły. Wskazać tu wypada na śladowe występowanie w omawianych materiałach domieszki tłuczonych muszli, genetycznie związanej z oddziaływaniami północno-wschodniego subneolitu na populacje KPL zasiedlające centrum kulturowe na ziemi chełmińskiej. Zapewne podobną wymowę ma ukształtowanie się nowej wspólnoty stylistycznej reprezentowanej przez materiały typu Toruń-Mokre (Kukawka 1997).

2. Ciekawe poznawczo byłoby też określenie czy stwierdzone wielokrotne zasiedlenie wiąże się z tradycją miejsca (zawsze ta sama grupa), czy też raczej jest efektem przypadku (różne grupy). Pomijając inne aspekty poznawcze, wskazać wypada na jeden skutek interpretacyjny tego rozstrzygnięcia. Przyjmując pierwszy wariant (tradycja miejsca) mielibyśmy do czynienia z sytuacją szczególną – w obrębie jednego stanowiska widoczny byłby proces zmian stylistycznych dokonujących się w czasie trwania jednej grupy. Niestety, rozpatrywanie takiej problematyki w analizowanym przypadku nie jest możliwe, wymagana byłaby tu bowiem szczegółowa analiza ceramiki z realnych skupisk oraz wykonanie serii datowań radiowęglowych. Aby to

osiągnąć należałoby zastosować odmienne od realizowanych metody eksploatacji stanowiska (eksploracja warstwy ornej, precyzyjniejsza od stosowanej lokalizacja materiałów źródłowych, płukanie warstw i obiektów w celu pozyskania prób do datowań radiowęglowych).

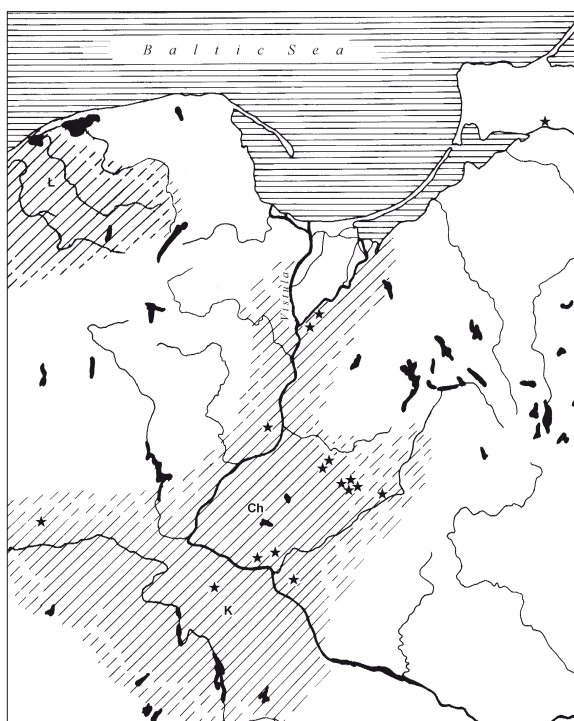
Podsumowanie

Przeprowadzona analiza ceramiki wykazała, że stanowisko 4 w Starych Marzach reprezentuje najwcześniejsze etapy osadnictwa KPL ze wschodniego obrzeża Borów Tucholskich. Weryfikuje ona dotychczasowe poglądy o procesach rozprzestrzeniania się tej kultury wzdłuż lewobrzeżnej Wisły na północ od Kujaw. Pozwala też na cofnięcie początków osadnictwa KPL w tym regionie o kilka stuleci (z kujawskiej fazy IIIB do IIB i z chełmińskiej fazy IIIA do I) i stwierdzenie, że nie miało tu ono opóźnień względem innych regionów Nizy Polskiego, poza Kujawami gdzie było zapewne wcześniejsze. Potwierdzono też hipotezę dotyczącą migracyjnego modelu rozprzestrzeniania się ludności omawianej kultury; regionem wyjściowym grupy (grup) osadników ze Starych Marzów najprawdopodobniej były Kujawy.

Ustalono, że analizowane materiały reprezentują wiele (minimum cztery) faktów osadniczych. Mamy tu do czynienia z małymi osadami najprawdopodobniej jednodomowymi (jednorodzinnymi), co sugeruje, że model okupacji terenu nie odbiegał od stwierdzonego dla innych regionów Nizy Polskiego.

Warty odnotowania jest fakt, że materiały ceramiczne ze stanowiska w Starych Marzach reprezentują dwie różne i zarazem powiązane genetycznie stylistyki. Być może jest to pierwszy przykład gdzie można zaobserwować proces przemian dokonujących się w obrębie jednej grupy od momentu migracji ludności na nowe terytoria po okres ukształtowania się nowej, odrębnej od wyjściowej, wspólnoty terytorialnej. W tym kontekście można przypuszczać, że zamieszkujące region grupy wczesnopucharowe włączone były w ogólniejszy nurt wymiany informacji i wkrótce po akcie migracji współtworzyły wspólną identyfikowaną przez materiały typu Toruń-Mokre i Jezuicka Struga (ryc. 8).

W takim świetle pozostałości osadnictwa KPL na stanowisku 4 w Starych Marzach należy uznać za szczególnie wartościowe poznawczo. Szkoda zatem, że pojawiły się poważne utrudnienia interpretacyjne mające swe źródła obiektywne (choćby piaskowe podłoże czy wielokulturowość stanowiska), ale i niestety, także subiektywne (stosowane w trakcie badań metody eksploatacji i dokumentacji). Nie pozwoliły one na bardziej zadowolające rozwinięcie

Ryc. 8. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 4. Zasięg zwartego osadnictwa w północno-wschodniej części ekumeny KPL. K – Kujawy, Ch – ziemia chełmińska, Ł – grupa łupawska, ★ – stanowiska z materiałami typu Toruń-Mokre (Jezuicka Struga 17) (rys. S. Kukawka)

Ryc. 8. Stare Marzy, Dragacz commune, site 4. Range of congested settlement in north-eastern part of KPL ecumene. K – Kuyavia (Kujawy), Ch – Chełmno Land (ziemia chełmińska), Ł – Łupawa group (grupa łupawska), ★ – sites with the material of Toruń-Mokre type (Jezuicka Struga 17) (drawing by S. Kukawka)

poruszonych problemów, zmusiły też do zaniechania innych, związanych zarówno z badanym stanowiskiem, jak i szerzej z problematyką rozwoju niższych ugrupowań KPL.

LITERATURA

- Czerniak L.
1994 *Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach 5400–3650 p.n.e.*, Poznań.
- Czerniak L., Koško A.
1993 *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.

- Felczak. O.
1984 *Zagadnienie neolityzacji Pomorza Gdańskiego w aspekcie nowych odkryć archeologicznych między Wierzycą a Wisłą*, [w:] *IX Sesja Pomorzoznawcza, Gdańsk, 22–23.III.1984 r. Materiały*, red. A. Szymańska, Gdańsk, s. 10–19.
- Koško A.
1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.
- Kukawka S.
1987 *Elementy północno-wschodnie w rozwoju społeczeństw kultury pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. T. Wiślański, Toruń, s. 141–165.
1991 *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych*, Toruń.
1997 *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego. Społeczności ziemi chełmińskiej w IV tysiącleciu p.n.e.*, Toruń.
1999 *Z badań nad strukturą zasiedlenia ziemi chełmińskiej przez grupy wczesnych faz rozwojowych kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Szkice prahistoryczne. Źródła – metody – interpretacje*, red. S. Kukawka, Toruń, s. 125–138.
- Małecka-Kukawka J., Wawrzykowska B.
1999 *Materiały neolityczne z Białej Góry w woj. elbląskim, w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, [w:] *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*, red. M. J. Hoffmann, J. Sobieraj, Olsztyn, s. 57–67.
- Prinke D.
1988 *Środkowoneolityczne załączki procesów synkretyzacji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, red. A. Cofta-Broniewska, Inowrocław, s. 93–105.
- Rączkowski W., Weber A.
1985 *Grabionna, gm. Białosłowie, woj. Piła, stan. 25 (Z badań nad osadnictwem neolitycznym w południowo-zachodniej części Pojezierza Krajeńskiego)*, *Folia Praehistorica Posnaniensia*, t. 1, s. 141–186.
- Stempin A.
1995 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Kielcewo 45, gm. Kościan, woj. leszczyńskie – analiza źródeł nieruchomych i materiału ceramicznego*, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 3, s. 13–29.
- Wawrzykowska B.
1994 *Z badań nad kulturą pucharów lejkowatych w południowo-zachodniej części ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. L. Czerniak, Grudziądz, s. 175–188.

Wojciechowski W.

1973 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Janówku pow. Dzierżoniów*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 183, Studia Archeologiczne 6, Wrocław.

FUNNEL BEAKER CULTURE POTTERY
FROM STARE MARZY, SITE 4, DRAGACZ COMMUNE,
KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODESHIP

Summary

Site 4 in Stare Marzy was excavated as a part of the rescue archaeology project associated with “Bydgoszcz section” of the A1 highway. It is located in a region where Funnel Beaker culture is poorly recognised. Due to the stratigraphic and cultural-chronological complexity of the site, as well as the utilised methods of excavation, it was only possible to execute a study of pottery itself.

The conducted technological and stylistical analysis of potsherds and to a lesser extent the morphological one, showed that the site represents the earliest stage of the Funnel Beaker culture presence on the eastern edge of Tuchola Forest. It verifies the hitherto theories concerning the processes of spatial development of this culture along the left bank of the Vistula River in a northerly direction starting from Kuyavia. The results allow pushing back the beginning of FBC presence in this area by a few centuries (from Kuyavia phase IIIB to IIB and from Chełmno phase IIIA to I); showing that in this region it is comparative in age to other regions of Polish Plain (except Kuyavia, where it was probably earlier). Also it confirms the hypothetical migration model of the Funnel Beaker people. It was also determined that the group (groups) of FBC settlers present in Stare Marzy probably originated from Kuyavia.

It was established, that the analyzed material represents a larger number of settlement facts/stages (at least four). We are probably dealing with small settlements, one house in size. This suggests that the land occupation model in this region was the same as established for other parts of the Polish Plain in the early phases of the Funnel Beaker culture.

Just as important is the identification of elements showing connections with north-east European Subneolithic (ornaments with comb imprints, trace presence of shells temper). This means that the Stare Marzy villagers were quickly introduced to a local stream of information flow, best visibly on the right side of the Vistula River (Chełmno Land).

*Translated by
Ewa Józefowicz*